

Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği*

Hamza AKENGİN**
Hatice Kübra GÜRÇAY***

ÖZET

Etnik, siyasal ve dinsel çeşitlilik, yönetim sorunları, tarihsel anlaşmazlıklar, petrol ve doğal gaz rezervleri, küresel ekonomik ve siyasi sistemin dışında olunması ve sıcak çatışmaların yaşanmasından dolayı Kuzey Afrika ve Ortadoğu 19 yüzyılın sonları, 20. yüzyılın ilk yıllarından beri dünyanın en tartışmalı bölgelerinden ikisidir. 21 yüzyılın ilk on yılı sonunda, Kuzey Afrika ve Ortadoğu merkezli ve özellikle Arap devletlerinde yaşanan olayların arka planındaki en önemli neden bölge ülkelerinin yönetim şekilleridir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokratik hakların sınırlandırılmış olması, yıllardır var olan ve onlarca yıl süren tek kişiye dayalı iktidarlar, hemen hemen bütün ülkelerde siyasete sınırlı katılım, siyasete katılımın engellenmesi, baskıcı ve kısıtlayıcı rejimler, toplumdan uzak kalıtsal otoriter yönetimler, toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Bu çalışmada, coğrafya ve demokrasi arasındaki ilişki Kuzey Afrika ve Ortadoğu özelinde ele alınarak bölge ülkelerindeki yönetim şekillerinin dayandığı temeller üzerinde durulmuştur. Bir durum tespiti amaçlayan bu çalışma doküman analizi ve betimlemeye dayanmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Coğrafya, demokrasi, Kuzey Afrika, Ortadoğu, demokrasi, sömürge, monarşi, aşiret.*

A Regional Evaluation of Geography, Democracy and Administration Issues: Examples from the Middle East and North Africa

ABSTRACT

Ethnic, political and religious diversity, governance, historical disagreements and disputes over oil and gas reserves are major problems causing conflict in North Africa and the Middle East. These problems derive from global economic systems. Controversies in this part of the world have been continuing since the end of the 19th century and the first years of the 20th century.

At end of the first decade of the 21st century regime issues became the most important focus of events in the Arab and North African states. Social movements were triggered by many years of limiting democratic rights, lack of change, limited participation in politics,

* Bu çalışmanın İngilizce versiyonu "Geography, Democracy and Administration Issue in the Middle East" başlığı ile Humanities and Social Sciences. Vol. 2, No. 2, 2014, pp. 23-32. de yayımlanmıştır.

** Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Göztepe-Kadıköy/İstanbul, e-posta: hakengin@marmara.edu.tr
PhD, Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Göztepe-Kadıköy/İstanbul, E-mail: hakengin@marmara.edu.tr

*** Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. e-posta: gurcaykbr@hotmail.com
Marmara University, Institute of Middle East Studies, e-mail: gurcaykbr@hotmail.com

prevention of participation in politics, repressive and restrictive regimes and the existence of hereditary authoritarian governments remote from society. This study focuses on the bases of events in the forms of regimes of North Africa and the Middle East and the relationship between geography and democracy in the case of North Africa and the Middle East. This study investigates the situation using description and analysis of documents.

Keywords: *Geography, democracy, North Africa, colony, Middle East, monarchy, tribal.*

Giriş

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun coğrafi şartları dikkate alındığında bir tarafta sıcak çöl şartlarının (Suudi Arabistan'da Nufud, Mısır, Libya ve cezayır2in güneyinde Sahra çölü, İran'da Deşt-i Lût ve Deşt-i Kebir çölleri, bir taraftan Subtropikal iklim şartlarının görüldüğü Akdeniz kıyıları ile dört mevsimin görülebildiği Türkiye gibi birbirinden çok farklı iklim tiplerinin etkilerinin hakim olduğu bir sahaya kapsar. Yüzey şekilleri bakımından; kıyı ovalarının, uçsuz bucaksız plato sahalarının görünüme hakim olduğu düz veya hafif eğimli alanlar ile Alp Himalaya dağ oluşumuna bağlı olarak şekillenmiş; Kuzey Anadolu dağları, Toroslar, Zağros dağları gibi önemli engebeli alanlar ve sıra dağları oluşturur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu; insanlık tarihi bakımından dünyanın ilk önemli yerleşim bölgelerinden olan Mezopotamya, Nil ve doğu Akdeniz kıyılarını içine almaktadır. Ayrıca dünyanın ilk önemli ticaret yolları ipek-baharat yollarının bir kısmı Ortadoğu'dan geçmektedir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu; dünyanın ilk yazılı kanunları (Babil Kralı Hammurabi Kanunları M.Ö. 1760) ile insanlık tarihine yön veren bazı icatlar ve prensiplerin insanlığa armağan edildiği medeniyet tarihi bakımından önemli bir geçmişe sahiptir. Bunlara ilave olarak Ortadoğu; insanlığa hakkı hukuku vahy eden semavi dinlerin çıkış ve dünyaya yayılma noktasıdır.

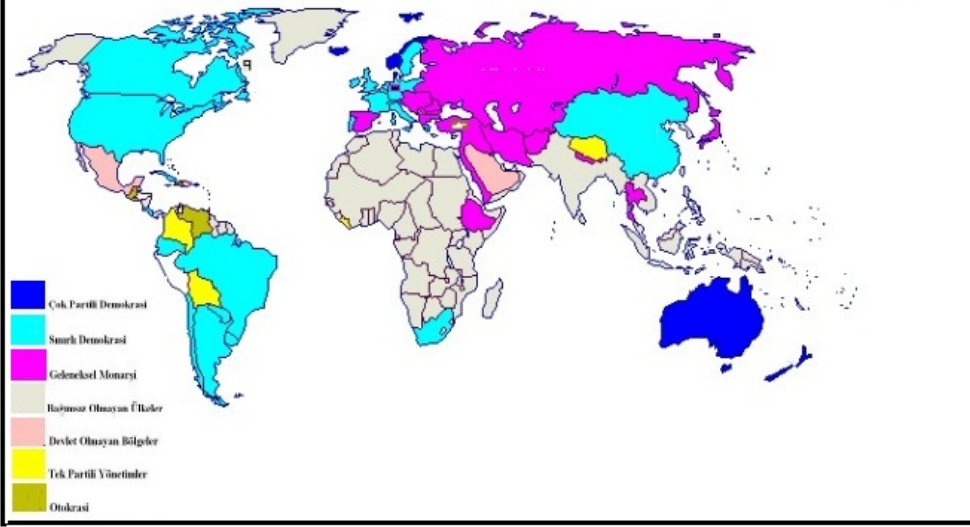
20. yüzyıl başında dünyada yönetim biçimlerini gösteren bir harita incelendiğinde monarşik yönetimlerin yaygın olduğu, ancak birkaç ülkede çok partili demokrasinin varlığı müşahade edilecektir. Aynı dönemde ABD, İngiltere gibi ülkelerde ise sınırlı demokrasi uygulamalarının varlığı görülecektir. Söz konusu dönemde dünyada yaygın olan yönetim biçimlerini krallık, çarlık ve imparatorluklardan oluşan mutlak monarşik sistemler ile bunların kurdukları sömürgeler oluşturuyordu (Harita 1). Bu dönemde dünyanın önemli bir kısmı sömürgeci devletlerin hegemonyası altındaydı. Öyle ki Britanya Krallığı sahip olduğu toprakların doğu batı ve kuzey güney istikametinde binlerce kilometrelik alana yayılması sonunda, bu imparatorluk "üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak anılır olmuştur. Benzer şekilde Fransa'nın sömürgeleri kuzey Afrika'dan başlayarak batıda güney Amerika'dan doğu'da Vietnam'a kadar bütün dünyada yüz binlerce km² alana yayılmıştı. Britanya Krallığı ve Fransa'nın dünyadaki sömürge paylaşımından Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da nasibini almıştı (Harita 2).

21. Yüzyıl başında dünyada yönetim biçimlerini gösteren bir harita incelendiğinde ise zaman içerisinde demokrasiye dayanan yönetimlerin yaygınlaştığı ve bu yüzyılın başında mutlak monarşi ile yönetilen ülkeleri başlıca Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'da varlığını sürdürdüğü görülecektir¹ (Harita 3) . Ancak demokrasinin

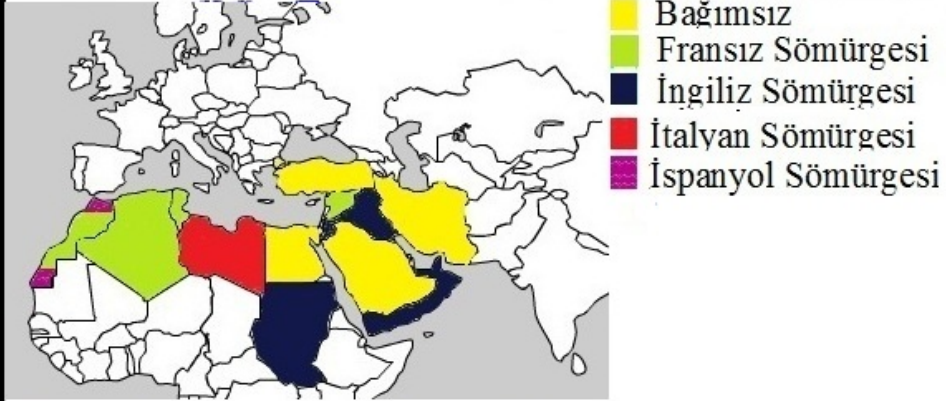
¹ Hamza Akengin, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi. Ankara, 2012. s. 51.

yayılma eğilimine karşılık, günümüz dünyasında sınırlı demokrasinin yaygın olduğu demokrasi uygulamalarının var olduğu her ülkenin kendine özgü bir takım özellikleri olduğunun anlaşılması gerekmektedir.

Harita 1. XX. Yüzyılın Başında Dünyada Yönetim Biçimlerinin Dağılımı

Harita 2. 1930'lu Yıllarda Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Hâkimiyet ve Yönetim Durumu

Kaynak: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/History/me1930map.html>

Örneğin Afrika ülkeleri çok uzun süre sömürge yönetiminde kalmışken, Orta Asya ülkeleri 70 yıllık tek partiye dayalı komünist ideoloji uygulamaları tecrübesine sahiptir. Başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Afrika ülkelerinin II. Dünya Savaşı'ndan

sonraki süreçte konjektürel şartların sonucu bağımsızlıklarını kazandıkları anlaşılmaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya ülkeleri birden bire kendilerini bağımsız bulmuşlardır. Hem Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir, Libya) ve Ortadoğu ülkelerinde, hem de Orta Asya ülkelerinde toplumsal yaşam içinde birikmiş demokrasi kültürünün olmaması bu ülkelerde yönetim sorunlarının kökenini oluşturmaktadır. Çok genel bir bakış açısıyla Orta doğu ve kuzey Afrika ülkeleri sömürgecilik faaliyetlerinin oluşturduğu yapının bir sonucu olarak sınırlı demokrasi uygulamalarının kök saldı bir bölge haline dönüşmüştür.

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da ülkelerini ilgilendiren sorunlardan biri halkın yönetime katılamamasının yarattığı yönetim sorunu üzerinde durulacaktır. Bu sorunun kökeninde, niteliği ve güç kaynağı bir birinden farklı olan iktidarların kendi çıkarlarını korumak için oluşturdukları siyasi yapı yatmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde iktidarı elinde bulunduranların takip etkileri politikaların dayandığı temeller ve demokratik bir yapı oluşamamasının nedenleri bu bölgenin coğrafi şartları ile ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Demokrasi gelişmemesinin altında yatan sebeplerin anlaşılabilmesi için, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki başlıca ülkelerinin siyasi yapıları ve bu yapıların dayandığı tarihi süreç hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Çünkü bölge ülkelerindeki yönetim sorunu aynı zamanda antidemokratik bir sistemin varlığı ile ilgilidir. Bu çalışmada güncel kaynaklardan oluşan akademik çalışmalar incelenmiş ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin siyasi yapı hakkında bilgi paylaşımı yapan kaynakları taranmış, özellikle bölge ülkelerindeki yönetim şekilleri ve bunların toplumlara yansımaları betimlenerek yönetim ve demokrasi sorunu ile ilgili mevcut problemler tartışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da yaşayan halkların genelini ilgilendiren meselelerden biri ve öne çıkanı olan yönetime katılamama sorunun olduğu bilinmektedir. Bu sorunu altında yatan temel nedenler ile güç kaynağı bir birinden farklı olan iktidarların kendi çıkarlarını korumak için nasıl bir yönetim politika izledikleri ve Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da demokratik bir yapı oluşamamasının nedenleri coğrafi şartlarla ilişkilendirilerek ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın amacı coğrafya ile demokrasi arasındaki ilişkiyi irdeleyerek Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki yönetim şekilleri ile coğrafi şartlar arasında ilişki olup olmadığını analiz etmektir. Bu analizi yapabilmek için üç soruya cevap aranacaktır. Bunlardan birincisi “Acaba coğrafya ile demokrasi arasında ilişki var mıdır?” İkincisi “Ortadoğu ülkelerinde demokrasinin gelişmemesinde coğrafi şartların etkisi var mıdır?” ve üçüncü bölgede hâkim olan yönetim şekillerinin dayandığı temeller nelerdir? Dolayısı ile bu çalışmada bir durum tespiti yapmak amaçlanmaktadır. Kullanılan veriler literatür taraması ve doküman analizi ile elde edilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde betimlemelerin de önemli bir payı vardır. Konunun açıklanabilmesi için çeşitli karşılaştırmalar yapılmış, milli gelir kaynakları ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerindeki yönetim şekilleri arasındaki ilişki ile bölgenin kendine özgü, dini ve ırkî nitelikleri üzerinde durulmuş, coğrafi şartlar ile demokrasi arasındaki ilişki açıklanırken, karşılaştırmalar yapılarak sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Coğrafya ve Demokrasi

Coğrafi şartların ekonomik ve sosyal faktörleri etkileyerek demokrasinin gelişmesine yardımcı olduğuna dikkat çekilmektedir². Coğrafi şartların bir devletin güç kaynakları arasında olduğu kabul edilmektedir. Devletlerin iç ve dış politikaları incelendiğinde, bunlar üzerinde coğrafi faktörlerin etkileri açıkça görülebilir. Devletlerin idari yapılanması, kalkınma bölgelerinin oluşturulması, ulaşım sistemlerini belirleyen tercihler ile fiziki coğrafya şartları arasında ilişki olduğu bilinmektedir³. Doğal koşullar ülkelerin siyasi yapılanması üzerinde önemli etkiye sahiptir. Örneğin, Kafkaslarda etnik grupların dağılımı ile yüzey şekillerinin yerleşmeye uygunluğu ve oluşturulan idari yapı arasında ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Batı Avrupa’da devletlerin alanlarının nispeten geniş olmasına karşı, Balkanlar’da devletlerin alanlarının nispeten dar olması ile bölgedeki yüzey şekilleri arasında ilişki vardır. Ortadoğu ülkelerinden Mısır yaklaşık 1.000.000 km² alana sahiptir. Ortadoğu ülkeleri içerisinde 85 milyona yaklaşan nüfusu ile Ortadoğu’nun en kalabalık nüfuslu ülkesi durumunda olup, bu nüfusun tamamına yakını Nil Nehri havzasında ve Nil Nehri deltasında yerleşmiş durumdadır. Dolayısı ile Mısır’da nüfusunu dağılımın belirleyen ana faktör fiziki coğrafya şartlarından **su ve Nil** nehrinin taşkınlarla getirdiği verimli topraklardır. Kuzey Afrika ülkelerinden Cezayir yaklaşık 2.381.000 km² alana sahip olup, nüfusunun büyük bir kısmı Akdeniz kıyıları boyunca yerleşmiştir. Mısır’da nüfusun Nil deltasına, Cezayir’de Akdeniz kıyılarına yerleşmesi coğrafi şartlarla ilgilidir.

² Richard W. Carney, “How Geograph Makes Democrac Work” *Rajarainam School of International Studies* Singapore – RSIS WORKING PAPER; 10 December 2009, s. 2.

³ Akengin, a.g.e. s. 14.

Devletleri ve aynı zamanda farklı siyasi anlayışa sahip ülkeleri birbirinden ayıran sınırların belirlenmesinde çeşitli faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir. Öncelikle devletleri birbirinden ayıran sınırların belirlenmesinde fiziki coğrafya şartlarından yüzey şekillerinin etkisi dikkati çekmektedir. Buna örnek olarak Ortadoğu ülkelerinden Türkiye-İran ve Avrupa ülkelerinde Fransa-İspanya sınırları verilebilir. Türkiye ve İran'ı birbirinden ayıran sınır Zagros dağlarının su bölüm çizgisini takip etmektedir. Aynı şekilde Fransa-İspanya sınırını Pirene dağları belirlemektedir⁴. Fiziki coğrafya şartları yerine masa başında alınan kararlar, yapılan antlaşmalarla sınırların belirlendiği de bilinmektedir. Harita üzerinde ve konferans masasında tespit edilen yapay sınırlar genellikle geçmişte sömürge olan alanlarda, seyrek nüfuslanmış arazilerde ve sınır bölgesi ile ilgili ayrıntılı coğrafi bilginin bulunmadığı yerlerde, toprak değerinin olmadığı çöllerde ve kutup bölgelerinde uygulandığı görülmektedir⁵. Siyasi bakımdan Ortadoğu ülkelerini gösteren bir harita incelendiğinde devletleri ayıran sınırların enlem ve boylamları takip eden düz çizgiler veya iki nokta arasını birleştiren hatlardan ibaret olduğu görülecektir. Dolayısı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin çoğunda devletleri ayıran sınırlar yukarıda çizilen çerçeveye uymaktadır. Dolayısı ile siyasi etkenlere bağlı olarak belirlenmiştir.

Coğrafi şartların bir devletin güç kaynakları arasında olması; ülkenin alanının genişliği, yer altı ve yer üstü kaynakları, jeopolitik konumu, insan potansiyeli ile ilişkilidir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu bir bütün olarak ele alındığında bazı ülkelerin fiziki coğrafya kaynakları bakımından uygun şartlara sahip olmasına karşılık, önemli bir kısmının fiziki coğrafya şartları bakımından olumsuzluklara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Suudi Arabistan, İran, Irak, Libya ve Cezayir gibi ülkeler bir taraftan zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahipken, bir taraftan da geniş çöl alanlarına sahiptir. Her ikisi de fiziki coğrafya ile ilgilidir. Mısır Süveyş Kanalı ve Nil Nehri'ne sahiptir. Süveyş kanalı jeopolitik bakımdan Mısır'ı stratejik bir nokta haline getirirken, Nil nehri Mısır medeniyetinin kaynağını oluşturmuştur. Ancak Mısır'da çöllerin geniş yer kapladığı da bir gerçektir. Süveyş kanalı, Nil nehri ve Mısır Çölleri toplumsal hayatı etkileyen önemli birer coğrafi gerçektir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini oluşturan insan kitlelerinin de bir birinden çok farklı niteliklere sahip oldukları bilinmektedir. Bu bölgeyi oluşturan nüfus kitlelerinin farklılıkları arasında etnik köken, mensup oldukları din ve mezhepleri, nüfusun şehir ve köylere dağılışı ile mensup oldukları aşiret veya kabileler sayılabilir. Ayrıca söz konusu bölge tarihi süreç içinde birbirinden farklı devletlerin hegemonyası altına girmiştir. Örneğin Tunus, Cezayir Fransa'nın Libya İtalya'nın, Irak ve Yemen Britanya Krallığının hâkimiyeti altında kalmıştır (Harita 2). Yukarıda genel olarak fiziki ve beşeri şartlar bakımından çizilen çerçevenin yönetim yapısının anlaşılmasında önemli ipuçları verebileceği ifade edilebilir.

II. Dünya savaşının sona ermesi ile yirminci yüzyılın ortalarından başlayan süreçle dünyada iki önemli gelişme görülür. Bunlardan birincisi sömürgelerin bağımsızlığını kazanmasıdır. İkincisi ise demokrasinin önceki dönemlerle

⁴ Peter Sahlins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1991, s. 7.

⁵ Akengin, a.g.e. s. 94.

kiyaslandığında büyük bir hızla yayılması ve küresel boyut kazanmasıdır. Demokrasi politik kuralların halkın iradesi ile şekillenmesidir. Demokrasi aynı zamanda politik kurumların halk iradesi ile şekillendiği süreç ve işlemlerin bütünüdür. Özgür ve adil seçimler, sivil özgürlükler ile siyasi katılım demokrasi için gerekli şartların başında gelmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda demokratik siyasi kültürü oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonunda ve özellikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda genelde Dünya bölge özelinde Ortadoğu ülkelerinde devam eden bağımsızlığını kazanma süreci 1970'li yıllarda Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığını kazanması ile tamamlanmıştır. Hemen hemen dünyanın her yerinde sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanan devletler, sömürgeci devletin kurduğu yapıyı devam ettirecek şekilde, otoriter rejimlerle yönetilmiştir. Bu durum Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri için de geçerlidir. Zaman içerisinde Ortadoğu ülkelerinde kendi şartlarının bir sonucu olarak ya demokratik teamüller gelişmiş veya sınırlı demokrasiden mutlak monarşiye kadar çeşitli yönetim şekilleri hâkim olmaya başlamıştır.

Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde bazı ülkelerde demokrasinin kurum ve kuralları ile işlediği görülmektedir. Türkiye, Lübnan ve İsrail Ortadoğu'da demokrasi uygulamaların görüldüğü ülkelere örnek olarak verilebilir. Irak, Suriye, Mısır gibi bazı ülkelerde ise çok partili siyasi yapı varken, tek parti yönetimine dayalı bir yapı görülmektedir. Niteliği birbirinden farklı olmak üzere Libya, Tunus ve Cezayir de de benzer bir durum söz konusudur.

Irak'ın, ABD tarafından işgali ile bu ülkedeki tek parti yönetimine dayanan yapı değişmiştir. Arap baharı adı verilen süreçle Suriye'de demokrasi talepleri ile başlayan hareketler ve bu hareketlerin bastırılmasına yönelik hükümetin sergilediği tutum Suriye'de iç savaşın başlamasına yol açmıştır. Mısır'da ise seçimle gelen cumhurbaşkanına yönelik askeri darbenin yapılmış olması ve belirsizliklerin sürmesi sağlıklı bir değerlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ürdün'de meşruti monarşik bir yapı varlığını sürdürürken, Körfez ülkelerinde ise mutlak monarşik bir yönetim sergilenmektedir. Kültür ve birikim bakımından Ortadoğu ülkeleri içerisinde en kalabalık nüfuslu ülkelerden biri olan İran'da ise bir taraftan sınırlı demokrasi, bir taraftan teokratik bir yapı dikkati çekmektedir. Suudi Arabistan'da ise hem oligarşik, hem teokratik ve hem de mutlak monarşik bir yönetim şekli hâkimdir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki her ülkenin kendi coğrafı ve tarihi şartları sonucunda farklı bir yönetim tarzı geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokratik temellere dayanan rejimlerden çok otoriter rejimlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bölgede otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerin benzer özellikleri paylaştıkları anlaşılmaktadır. Temel özgürlükler, insan hakları ihlalleri veya yokluğu, yolsuzluğun yaygınlığı, adam kayırma ve küçük bir azınlığın gelir kaynaklarını elinde tutması ve yönetmesi söz konusu olan benzer özellikler arasındadır. Ayrıca bu ülkelerde ekonominin durağanlığı, kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü, yüksek işsizlik, devlet kadrolarının başlıca istihdam alanı olması, enflasyonun yüksek ve artma eğiliminde olması ekonomik bakımdan

benzerlikler arasında sayılabilir. Nüfusun genç, yönetimin otoriter ve bazı ülkelerde yönetim erkinin babadan oğla geçişi bir başka ortak özelliktir ⁶.

Dünya bir bütün olarak incelendiğinde bazı ülkelerin yönetim bakımından diğerlerinden daha demokratik yapıya sahip oldukları görülmektedir. Bazı ülkelerin diğerlerine göre daha demokratik olmalarının sebepleri araştırıldığında genel olarak iki fikir ortaya çıkmaktadır: ekonomik gelişmişlik veya modern toplum yapısı ve güçlü toplumsal katılım. Bu açıklama ile çelişen iki örnekte dikkati çeker; Kuveyt ve Burnei ile Bangladeş ve Fas⁷ Kuveyt ve Burnei milli gelirin yüksekliğine rağmen monarşik yapının hâkim olduğu ülkelerdir. Bangladeş ve Fas'ta ise güçlü toplumsal katılıma rağmen demokratik teamülleri gelişmemiştir.

Bazı ülkeler niçin diğerlerinden daha demokratiktir? sorusuna araştırmacılar iki yaklaşımla cevap vermektedir. Birinci yaklaşım ekonomik çeşitlilik, ekonomik kalkınma ve gelir eşitsizliği, ikinci yaklaşım ise sosyokültürel faktörlere odaklanmaktadır. Sosyokültürel ve ekonomik yaklaşımları kombine eden fikirler de mevcuttur. Farklı bir yaklaşım ise coğrafyanın demokratik sonuçları etkilediğidir. Özellikle ülkelerin coğrafi özellikleri demokrasiyi etkileyen ekonomik ve sosyokültürel çeşitliliğin temelini oluşturmaktadır. Tarihi süreçte deniz veya okyanus kıyısındaki limanlara bağlı olarak gelişen şehirlerde liberal eğilimlerin ön plana çıkması bu konuda örnek olarak verilebilir. Coğrafya demokrasinin getirilerini üç yönden etkilemektedir. Gelir dağılımı, sosyal ve sivil toplum yapısının oluşumu. Gelir nerede eşit şekilde dağıtılıyorsa sivil toplum orada mevcuttur ve nerede hukukun üstünlüğü etkili şekilde uygulanıyorsa toplum yatay bir düzeyde organize olmaya meyillidir; bu durumda toplumun üyeleri birbirleriye daha eşit ve demokratik ilişki kurmaktadır. Aksi durumun meydana geldiğinin gözlemlendiği zaman ise dikey şekilde kurulan toplum ilişkileri hiyerarşik bir sosyal yapı oluşturmaktadır (Carney, 2009).

Dünyada demokratik ülkelerin genel niteliklerine bakıldığında bunların orta noktalarından biri milli gelirlerinin yüksek olmasıdır. Yapılan çok sayıda araştırma sanayi üretimi ve hizmet sektörünün gelişimine bağlı olarak milli gelir arttıkça yönetimlerin daha demokratik olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ancak bazı bilim insanları bunun bir istisnasının olduğunu ileri sürmektedir. Eğer bir ülkenin milli geliri çıkarıp sattığı petrol bağlı olarak artıyorsa, milli gelirin demokratik eğilimleri geliştirme özelliği etkisini kaybetmektedir. Petrol ve demokrasinin birlikte olamayacağı iddiası yüksek gelirli Ortadoğu ülkelerinin niçin demokratik olmadığını açıklamak için sık sık kullanılmaktadır⁸. Eğer bu doğru ise, bu bakış açısı dünya çapında petrol ihracatçısı olan Nijerya, Endonezya, Venezuela gibi ülkelerde politik sorunların sebepleri açıklanabilir. Ancak petrolün demokrasiyi engellediği fikri çok az destek bulmuştur.

Dünyadaki anlaşmazlık veya çatışma bölgeleri incelendiğinde çatışma sebeplerinin ekonomik, siyasi veya kültürel olmak üzere bazı ortak özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bu ortak özelliklerin kökeninde ise coğrafi ve tarihi faktörler

⁶ Democracy Index. "A Report From The Economist Intelligence Unit 2012", <http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013

⁷ Carney, a.g.e. s. 5.

⁸ Micheal L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53, (April 2001), 325-361. <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP190.pdf>, Erişim Tarihi: 07/07/2013

yatmaktadır. Otoriter rejimler ile anlaşmazlık ve çatışma yaşanan bölgelerde anti demokratik uygulamaların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Coğrafi şartlara bağlı olarak meydana gelen anti demokratik uygulamalar ile etnik şiddet gibi gelişmelerin demokratik sistemlerin gelişmesine engel olduğuna dikkat çekilmektedir⁹. Birçok Afrika ülkesinde bitkisel üretim ve siyasi gücün coğrafya ile ilişkili olduğuna dikkat çekilmekte, demokratik ülkelerde bitkisel üretimden daha düşük vergiler alındığına işaret edilmektedir¹⁰. Dolayısı ile coğrafya ile demokrasi arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Coğrafyacılar demokrasinin doğası, dağılışı ve tarihi süreçte yayılması ile farklı ekonomik sistemlerle ilişkisine de dikkat çekmektedir¹¹.

Dünya’da demokrasi ile idare edilen ülkeler incelendiğinde; aslında fiziki coğrafya şartların demokratik teamüllerin gelişmesini engelleyici bariz bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela büyük ölçüde soğuk kuşak içerisinde olan Kanada demokratik bir yönetime sahiptir. Tropikal iklim şartlarının etkili olduğu Brezilya demokrasinin kuralları ve kurumları ile işlediği ülkelerden biridir. Çöllerin geniş yer kapladığı Avustralya dünyada demokratik teamüllerin sağlam temellere dayandığı ülkelerden biridir. İsviçre dağlık bir ülkedir. Aynı zamanda konfederal yönetim şekli neredeyse doğrudan demokrasi uygulamaları örneğini teşkil edecektir. Ada ülkeleri olan Britanya ve Japonya meşruti monarşiyle idare edilmekte olup aslında demokratik teamüllerin kurum ve kuralları ile işlediği ülkeler arasındadır. Yukarıda verilen örneklerden hareketle fiziki coğrafya şartlarının demokratik teamüllerin gelişmesinde tek başına engel olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın odaklandığı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde; fiziki coğrafya şartları ile beşeri ve ekonomik coğrafya veya fiziki coğrafya şartları ile kültürel coğrafi şartların yönetim tarzının belirlenmesinde etkili olduğu görülecektir. Dolayısı ile fiziki coğrafya şartlarının şekillendirdiği beşeri şartlar ve onun oluşturduğu siyasi kültür Ortadoğu’da yönetim biçimlerini şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı inançlara, etnik niteliklere, kültürlere ev sahipliği yaptığı için Ortadoğu insanlığın ortak medeniyet havzasını oluşturan, dünya tarihini derinden etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir konumdadır. Dini, kültürel ve etnik çeşitlilik, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği, petrol ve doğal gaz rezervleri gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra, ekonomik sorunlar, belli bir sisteme oturmamış siyasal kültür ve otokrat yapı bu bölgeyi oldukça sorunlu ve çatışmalı bir ortam haline getirmiştir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu’nun jeopolitik açıdan stratejik öneme sahip olması, bölge üzerine çok sayıda çalışma yapılmasına yol açmıştır. Sosyal bilimlerin bakımından çok farklı alanlarda çalışmalar yapabilme imkânı sunan Bölge ülkeleri, bilhassa 19. yüzyıldan itibaren önem kazanmaları sebebiyle, öncelikle siyasi faaliyetler bakımından ele alınmıştır. Özellikle sömürgeci ülkeler başta olmak üzere batılı güçlerin bu topraklar üzerindeki menfaatleri onları bu bölge ile ilgili çeşitli alanlarda araştırma yapmaya itmiştir. Önce petrolün daha sonra doğal gazın stratejik

⁹ Lynn A. Staeheli, “Political Geography: Democracy and The Disorderly Public” *Progress in Human Geography* 34(1) (2010) pp. 67–78, DOI: 10.1177/0309132509105006

¹⁰ Kimuli Kasara, “Tax Me If You Can: Ethnic Geography, Democracy, and the Taxation of Agriculture in Africa” *American Political Science Review* Vol. 101, No. 1 February, 2007
2007 DOI: 10.1017/S0003055407070050

¹¹ Staeheli, a.g.e. s. 5.

bir madde haline gelmesi ve bu bölgenin dünya petrol rezervlerinin %60'ına, doğal gaz rezervlerinin yarısına yakınına sahip olması; sanayileşmiş ülkelerin bu kaynaklara sahip olma, kaynakları kontrol etme arzusu hem bu topraklarda yaşayan halkın, hem de küresel anlamda toplumları çatışma ortamına götüren bir durum ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Yönetim Kültürü ve Ulus Devletlerin Siyasal Yapısını Şekillendiren Temel Etkenler

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlığını kazanma süreci Cezayir hariç halkın sömürgeci güçlerle savaşması ile kazanılmamıştır. Bu bölgedeki sömürgeci devletlerin kendi iradesi ile çekilmesi sonucunda bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanılmıştır. Bağımsızlıklarını kazanarak sömürülen devletten ulus devlete dönüşen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini yönetenler, taban hareketine dayanan devrimcilerden ziyade, devletin “tavanından” gelen ve sömürgeci devlet tarafından desteklenmiş, güçlendirilmiş bürokratik elit veya sömürgeci güç ile işbirliği yapmış aşiretlerin ileri gelenleri olmuştur. Suudi Arabistan, Suriye, Irak, Mısır, Lübnan, Tunus, Ürdün gibi ülkelerin tamamında benzer durumlar yaşanmıştır. Devletlerin en önemli ideolojik bileşeni milliyetçilikdir. Nitekim yerel siyasi tartışmaların kamusal alandaki tezahürleri baskı altında olduğundan, kontrollü olarak kullanılan milliyetçilik devletlerin sıklıkla başvurdukları bir ideolojik araç olarak iş görmektedir. Bu bile sömürge döneminden kalan mekanizmanın devamlılığının önüne geçememiştir¹².

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının önemli bir kısmı Britanya Krallığı ve Fransa tarafından işgal edilmiş, nihayetinde Lozan antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile Ortadoğu batılı ülkelerin hâkimiyetine girmiştir. İşgal ettikleri ülkelerde devleti, bürokrasiyi, eğitimi yeniden yapılandıran İngiliz ve Fransızlar yeni ulus devletlerin başına güçlerini temsil ettiği aşiretlerden veya mezheplerden alan sivil-askeri bürokratlar yerleştirmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölge ülkeleri iktisadi bakımdan gelişmek, siyasi bakımdan varlıklarını devam ettirebilmek için kurumsal ve siyasal yapılanmaya yönelmişlerdir. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin kurmaya, geliştirmeye çalıştıkları siyasal ve kurumsal yapılar birbirine çok benzeyen nitelikler içermektedir. Çünkü bu ülkelerde siyasi veya kurumsal yapıyı belirleyen veya şekillendiren kültür sömürgeci ülkenin oluşturduğu kültürdür. Dolayısı ile bu ülkelerin anayasalarında genel anlamda aynı ilkelerin ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. Tunus, Cezayir, Mısır, Irak, Suriye, Ürdün, Yemen ve Körfez ülkeleri olarak adlandırılan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'ın yönetim anlayışlarının aynı temellere dayandığı anlaşılmaktadır. Dünyanın iki büyük sömürgeci devleti durumunda olan İngiliz ve Fransızlar sömürgelerini oluşturan halk kitlelerine ikinci sınıf insan muamelesi yapmıştır. Toplumlar her kendine gelme ve varlığını ifade etme çabası

¹² Koray Çalışkan. “Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 39, Ekim, 2008.

gösterdiğinde sömürgeci ülkelerin ordular tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Bu anlayışın sömürgeci devletin çekilmesinden sonra yönetimi ele geçiren aşiret ileri gelenleri tarafından da benimsendiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde aşiretlerin hâkim olduğu bir siyasi yapılanma dikkati çekmektedir. Tarihi ve coğrafi şartların şekillendirdiği aşiret, din ve mezheplere dayalı bu siyasal yapılanma en tepe yöneticisinin ve yakın akrabalarının tercihleriyle şekillenmektedir. Bu yapılanma devlet başkanlarının hayatları boyunca rejimin başında kalmalarına yol açmakta, ülkeyi yönetemez hale geldiklerinde ise, ülkeyi yönetme yetkisini zorunlu olarak mirasçılara devretmektedir. Bu anlayış veya yapının devam ettiği ülkelerde, halkın hoşnutsuzluklarını dile getirme çabalarının şiddetle bastırıldığı görülmektedir.

Günümüze kadar Arap ülkelerinin tamamında, İslam ülkelerinin pek çoğunda yönetimin şekillenmesinde halkların etkisi, varlığı hissedilmemiştir. Krallar, diktatörler veya göstermelik seçimle iş başına gelen devlet başkanları kendi egemenliklerini devam ettirmek için her türlü mekanizmayı oluşturmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri Batı'nın açık işgalinden kurtuldu ise de, sömürgeci ülkelerin verdikleri eğitim ve oluşturdukları yapının bir sonucu olarak; ekonomik, diplomatik, siyasi, kültürel ilişkileri yoğun olarak eski sömürgeci ülkelerle. Yönetici elit, sivil-askeri bürokrasi öncelikle önceki dönemde sömürgeci olan ülkeyle olmak üzere batı dünyasının gelişmiş devletleri ile yakın temas içinde olmuştur. Bu aynı zamanda yöneticilerin gerek ülke içi ve gerekse uluslararası sorunlarda halkın talep ve beklentilerini dikkate almadığı anlamına da gelmektedir. Babadan oğla geçen ve saltanat haline gelen yönetimlerde veya darbelerle gelen askeri rejimlerde yönetim erkini elinde bulunduranlar zaman içerisinde değişmiş, devrilmiştir. Ancak yönetim erkini darbe ile eline geçirenler, halkı hep yönetim mekanizmasından uzak tutuma yolunu seçmiştir. Oluşturulan anayasal yapı içerisinde yönetim erkini elinde bulunduranlar kendi soyundan gelenlerin iktidarını devam ettirecek bir mekanizma geliştirmiştir. Mesela Suriye'de Hafız Esed yerine oğlu Beşşar Esed'i, Fas Kralı Hasan yerine oğlu 6. Muhammed'i, Ürdün Kralı Hüseyin'in yerine oğlu Abdullah'ı getirecek bir yapı oluşturmuştur. Yemen, Libya ve Mısır'ı yöneten devlet başkanları da oğullarını kendilerinden sonra devlet başkanlığını sürdürmeleri için anayasal düzenlemeleri yapmış, siyasal ortam oluşturmuştur¹³.

Demokrasi ve Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya Yönetimlerin Durumları

Günümüz temsili demokrasileri "halkın yönetimini" veya halk tarafından seçilmiş kişilerin halkı yönetmesi olarak ifade edilmektedir. Demokratik bir yönetim biçiminde hükümet etme yetkisinin kaynağı "halk" denilen bütün vatandaşlara aittir. Demokratik bir devlet yapısının oluşabilmesi zorunlu ilkeler vardır. Bunlar; halk egemenliği, özgür ve düzenli seçimler, siyasi çoğulculuk ve rekabet, çoğunluk yönetimi ve azınlık hakları, sivil, siyasi ve ekonomik özgürlükler, temel insan haklarının güvence altında olması, kanun önünde eşitlik, hükümetin anayasa ile sınırlandırılması ve bağımsız yargıdır¹⁴. Özgürlük ve yargı güvencesi olmazsa, sadece seçimlerin yapılması, demokrasi ile değil, "çoğunluk diktası" ile sonuçlanır. Bir demokraside, adaletin ve özgürlüğün gerekleri,

¹³ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları, İlimyurdu Yayıncılık, 2011, s. 156.

¹⁴ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Orion Yayınları, 5.Baskı İstanbul, 2009, s. 53.

kurumsal güvencelere bağlanmak durumundadır. Demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı çıkarlara ve farklı görüşlere sahip olanların örgütlenebilmeleri ve görüşlerin barışçıl yollardan rahatlıkla savunabilmesi esastır¹⁵. Göstermelik demokrasi ile idare edilen ülkelerde bu mekanizma gelişmemiş, gelişmesine izin verilmemiştir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaygın olarak görülen siyasi rejimler incelendiğinde ise kurum ve kuralları ile işleyen demokrasinin olmadığı ve otoriterliğin bölgede yönetim biçimi haline gelmesinin altında farklı nedenler olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da demokrasinin kabul görmemesi ile ilgili Batı'daki popüler söylem; İslam dünyası halklarının demokrasi kültürüne sahip olmaması, İslam'ın etkisi ve toplumsal yapının siyaseti biçimlendirmedeki zayıflığı şeklindedir. Diğer taraftan bu düşünceye karşıt olarak, bölgede demokrasinin zayıflığının doğrudan doğruya rejimlerin davranışlarından kaynaklandığı da belirtilmektedir¹⁶. Şöyle ki otoriterlik bölge ülkelerinde yönetim biçimi haline gelmiştir. Ülkeyi yönetenlerin ülke kaynaklarını tek başlarına kontrol etmeleri ve halkların bu konuda söz sahibi olamaması durumu söz konusudur. Aslında bunu sömürge dönemindeki anlayışın günümüze yansması olarak almak gerekmektedir. Çünkü sömürgeci güçler hiçbir zaman yerel kaynakların kullanılmasında veya değerlendirilmesinde yerel güçleri karar mekanizmaları içine katmamıştır. Sömürgecilerin oluşturduğu bu kültür daha sonra yönetimi ele geçiren bölgedeki devlet adamları tarafından da devam ettirilmiştir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini yönetim bakımından benzerlikler farklılıklar konusunda kıyaslama yapmak gerekirse iki farklı yapı dikkati çekmektedir. Genelleme yapıldığında Ortadoğu'da özellikle petrol zengini ülkelerde görülen rejimler birbirine benzerken, doğal kaynak fakiri olan ülkelerdeki siyasi yapı ve bunun dayandığı güç kaynakları da birbirine benzemektedir. Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirliklerinde aile hâkimiyetine dayalı bir yönetim mevcutken, Yemen, Tunus, Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerde ise tek parti hâkimiyetine dayalı bir yönetim söz konusuydu. Dolayısı ile Ortadoğu başta olmak üzere Arap dünyasında iktidarlar belli ailelerin kontrolünde ve ülke kaynakları da bu ailelerin ve yönetime yakın olanların elindedir. Demokrasi ve cumhuriyet ile yönetildiğini söyleyen ülkelerde devlet başkanları uzun yıllar yönetimde olmasının yanı sıra parlamenter sistemin yürürlükte olduğu Ortadoğu ülkelerinde seçimler formalite icabıdır. Örneğin seçimli sistemin olduğu Ortadoğu ülkelerinde iktidarı elinde bulunduran siyasi partiler %97 gibi bir oyla iktidara gelir; seçimlerdeki oy oranı %95'in altına düştüğünde rejimin meşruiyetinin sorgulandığı düşünülmektedir¹⁷. Diğer önemli bir noktada parlamentoya seçileceklerin genellikle devlet başkanı tarafından belirlenmesidir. Seçimler, toplumlara kendilerini yönetecek kişileri seçme imkânı vermesi açısından demokrasinin en önemli unsurudur. Seçim süreci hükümetlerin değişmesini ve yönetime gelecek kişilerin halk nezdinde meşruiyetini sağlar. Ancak bölge ülkelerinde siyasi hayatın seçim süreci bu şekilde işlememektedir. Demokrasi açısından şeffaf ve

¹⁵ Atilla Sandıklı ve Kenan Dağcı, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

¹⁶ **Augustus Richard** Norton and Ferhad Kazemi, "Demokrasiz Reform?" *Yeni Yönelimler*; Orta-doğu Politikaları ve Güvenlik, Çev. Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁷ Kışlakçı, a.g.e. s. 152.

hesap verilebilir özelliğe sahip olması beklenen seçimler, bölge ülkelerinin çoğunda güvenilirlikten uzaktır. Seçimlerin adil olmamasının yanı sıra yolsuzluklarla anıldığı da bilinmektedir¹⁸. Mesela Mısır'da Mübarek döneminde seçim, Mübarek'in lideri olduğu "Vatan Partisi"ne mensup olan iş adamları, siyasi elitler ve onların emrinde olan zümreler için menfaat ve bölüşümü anlamına gelmekteydi¹⁹. Dolayısı ile bu ülkelerde seçimler illegal yollarla iktidardaki sınıfın tekrar parlamentoda güç elde etmesi anlamına gelirken, demokrasi ilkelerinden tamamen uzak bir yapının demokratik prosedür çerçevesinde oluşturulmasına yol açmaktadır. Demokrasi sadece çoğunluğun yönetimi değil aynı zamanda çoğulcu bir yönetim şeklidir. Çoğulcu bir yönetim şekli, birey hak ve özgürlükleri güvence altına alınmasını, azınlıkta olanların korunmasını ve özgür seçimleri beraberinde getiren bir unsurdur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde ise bireysel hak ve özgürlüklerin olmadığı ve iktidarın veya belirli bir görüşü savunan hâkim grubun diğer grupları dışladığı bir siyasal yapının varlığı söz konusudur.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun Siyasi Yapısı

Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinin siyasi yapısı, ekonomi ve sosyal yapıdaki gibi çeşitlilik ve değişiklik arz etmektedir. Müslüman kimliği monolitik bir kimlik değildir: dini topluluklar kendi içerisinde farklı dini alt gruplara, mezheplere ve eğilimlere ayrıldığı görülmektedir. Siyasi bakımdan Ortadoğu denilince öncelikle monarşiler, teokratik devletler, oligarşik yapı, sınırlı demokrasi, ileri demokrasi uygulamaları, demokrasi dışı rejimler, darbeler, tek kişi yönetimleri, askeri, tek parti veya aile diktatörlükleri aklı gelmektedir. Bu alandaki ciddi farklılıklar, doğal olarak siyasi istikrarsızlıklara, bölgesel çatışmalara ve ciddi sorunlara yol açmaktadır²⁰.

Bazı uluslararası kuruluşlar Dünya ülkelerini yönetim biçimlerinin demokratik teamüllere dayanıp dayanmadığını dikkate alarak çeşitli değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Bu uluslar arası kuruluşlardan biri The Economist Intelligence Unit'tir. The Economist Intelligence Unit'in demokrasi indeksini oluşturmak için ele aldığı başlıklar beş önemli kategoriye dayanmaktadır: seçim süreci ve çoğulculuk, sivil haklar, hükümetin işlevi, siyasal katılım ve politik kültür. Index of Democracy 2012 verilerine göre Ortadoğu ülkeleri otoriter rejime sahip ülkeler kategorisinde yer alarak demokratik ülkeler sıralamasında en alt sıralarda yer almaktadır. Tunus, Cezayir, Libya, Kuveyt, BAE, Suudi Arabistan, Yemen, İran, Bahreyn listenin sonunda yer alan ülkelere grubuna girerek otoriter rejime sahip ülke konumundadır²¹.

Başlıca ülkelerin siyasi yapılarının geçmişine bakmak gerekirse: Libya'da 1960 yılında yapılan darbe ile ülkenin yönetim şekli cumhuriyet olarak belirlenmiş ancak, tek kişinin hâkimiyetine dayanan bir yönetim ülkeyi idare etmiştir. Çoğu Arap ülkesinde olduğu gibi Libya'da da toplumsal yapının şekillenmesinde aile, aşiret ve kabile önemli rol oynamaktadır²². 1969 yılında yaptığı darbe ile yönetim erkini eline geçiren ve Libya

¹⁸ <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ihvani-muslimin-secimlerden-cekildi.html> E.T. 1.08.2013

¹⁹ Kışlakçı, a.g.e. s. 156.

²⁰ Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler" 2005. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/sosyalsiyaset/> article/view/ A.D.: 10/03/2013.

²¹ Democracy Index. "A Report From The Economist Intelligence Unit 2012", <http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013

²² Amal Obeidi, *Political Culture in Libya*, Curzon Press, 2001, 40-41

Arap Cumhuriyetini kuran Muammer Kaddafi diğer Arap ülkelerine benzemeyen, halkın mutlak güç olduğu sınıfsız topluma dayanan bir yönetim şekli oluşturmuştur²³.

Roma, Bizans, Osmanlı, kısmen İspanyol hâkimiyetinde kalan Tunus, 19. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa'nın kontrolüne girmiştir. Tunus'ta Fransız hâkimiyeti ile birlikte, Avrupalılar Tunus'a yerleşmeye başlamıştır²⁴. Avrupa'dan gelip Tunus'a yerleşenler Tunus'ta kabile hayatına dayalı göçebe ve yarı göçebe hayat tarzının değişimine yol açmıştır. Fransızlar hayatın her alanına müdahale etmiş, Fransız kültürünü ön plana çıkaran bir eğitim sistemi uygulanmış, herkesin Fransızca eğitim alması zorunlu hale getirilmiş ve Arapça ve Arap kültürü zayıflamıştır²⁵. 1930'lu yıllarda Fransızlara karşı başlatılan mücadele sonunda Tunus 1956 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. 1956 yılından dan 1987' yılına kadar Habib Burgiba, 1987 yılından 2011 yılına kadar Zeynelabidin Bin Ali tarafından yönetilen Tunus'ta tek parti iktidarı elinde bulunduruyordu. 17 Aralık 2010'da Tunuslu bir seyyar satıcı olan Mohamed Bouazizi'nin, kendini yakması ile başlayan olaylar sonunda Zeynelabidin Bin Ali'nin görevi sona ermiş, Tunus'ta yönetim şekli değişmiştir.

1830 yılına kadar Osmanlı yönetimine bağlı kalan Cezayir, bu tarihten itibaren Fransız işgaline uğramış ve 1848'den itibaren Cezayir resmen Fransız toprağı ilan edilmiştir. 1848'den itibaren Fransa'dan ve diğer Avrupa ülkelerinden getirilen göçmenler Cezayir'e yerleştirilmiş, 1881'de "Code İndigenat"ı (Yerli Kanunu) çıkarılarak Cezayir doğrudan Fransa İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Fransa'nın Cezayir'de takip ettiği politika yerlilerin toprağı ilişkin mülklerini kaybetmesine yol açarken, onların Avrupalıların kurdukları çiftliklerde mevsimlik işçi olmalarına ve giderek yoksullaşmalarına yol açmıştır²⁶. Cezayirliler bağımsızlıklarını kazanabilmek için defalarca Fransız yönetimine karşı isyan hareketinde bulunmuşlardır. Bu isyan hareketleri Fransızlar tarafından çok şiddetli bir şekilde bastırılmıştır. Cezayir 1 Temmuz 1962 yılında yapılan halk oylaması ile halkın kendi kaderini tayin edeceği ilkesinden hareketle bağımsızlığını kazanmış ve 1963 yılında yürürlüğe giren anayasa ile tek partiye dayanan (FLN: Milli Kurtuluş Cephesi) başkanlık rejimi oluşturulmuştur²⁷.

1932 yılında Britanya Krallığı'ndan bağımsızlığını kazanan Irak Cumhuriyeti'nin yönetimi, 1968 yılında tek parti diktatörlüğüne dayanan Saddam Hüseyin'in kontrolüne geçmiştir²⁸. Saddam Hüseyin'in Arap çoğunluk, Sünni azınlıktan gücünü alan hâkimiyeti Baas Partisi aracılığı ile 20 Mart 2003 tarihinde koalisyon güçlerinin ABD önderliğinde müdahalesine kadar sürmüştür²⁹. ABD müdahalesinden sonraki dönemde siyasi yapının yeniden oluşturulması ile seçimli sisteme geçilmiştir. Devlet

²³ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, Taha Özhan ve Müjge Küçükkeleş, *İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları*, Seta Rapor, , Ankara, 2011, s. 9

²⁴ James Allman, *Social Mobility, Education and Development in Tunisia*, Nedherland, 1979.

²⁵ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi" *Seta Analiz*, Sayı: 46, Kasım 2011.

²⁶ Şinasi Sönmez, Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954–1962). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010, ss. 289–318 *ZKU Journal of Social Sciences*, Volume 6, Number 12, 2010, pp. 289-318

²⁷ Abdullah

Kaya,

Cezayir

Yönetim

Sistemi,

http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/cezayir.pdf

²⁸ Helen Chapin Metz, *Iraq: A Country Study*. GPO For the Library of Congress, Washington, 1987

²⁹ Akengin, a.g.e. s. 167.

başkanlığına nüfusun %15-20'sini oluşturan Kürtlerden Celal Talabani getirilmiş, ülkenin federal bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu federal yapı Arap-Şii, Arap-Sünnî ve Kürt-Sünnî grupları içerisine alacak şekilde etnik bölgeleri kapsamaktadır.

Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Suriye yaklaşık 22 milyon nüfusa sahip olup, nüfusunun yaklaşık %90'ını Arap, geri kalan %10'unu Kürt, Ermeni ve diğer gruplar oluşturmaktadır. İnanç bakımından ise, nüfusunun %74'ü Sünnî, %16'sı başta Dürzî olmak üzere diğer Müslüman gruplardan, %10'u ise Hristiyan ve diğer gruplardan oluşmaktadır. Suriye'de yönetimi elinde bulunduran Baas Partisi sosyalist ideolojiyi esas alarak kurulmuştur. Ancak sosyalist ideolojinin Arap dünyasında kabul görmemesi ile Baas Partisi Arap milliyetçiliğini esas alan bir çizgiye kaymıştır. Arap ve azınlık İslami gruplardan güç almaktadır. Suriye nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturan Nusayriler Suriye'de yönetim erkini elinde bulundurmaktadır. Suriye bağımsızlığını kazanmasından günümüze sürekli askeri rejimler ile tek parti yönetimleri arasında el değiştirmiştir. Bu ülke dışarıdan bakıldığında iç politikadaki sergilediği istikrarsız görünümüne rağmen, bölgesel politikalar konusunda Ortadoğu'nun en önemli ve istikrarlı ülkelerinden biridir. Suriye'de anayasal olarak çok partili bir sistem var olmakla birlikte Baas Partisi'nin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Suriye, 14 Mart 1973'te yürürlüğe giren anayasayla yönetilmektedir. Anayasa ülkenin yönetim şeklini "sosyalist halk demokrasisi" olarak tanımlamaktadır. 1973 anayasası cumhurbaşkanına geniş yetkiler vermiştir. Cumhurbaşkanı; başbakanı ve bakanları tayin, savaş ilanı, olağanüstü hal ilanı ve genel af çıkarma yetkilerine sahiptir. Yasama yetkisi üyeleri seçimle belirlenen 250 üyeli bir parlamentoya aittir. Suriye'de yönetimin her kademesinde kabile ve aile bağlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Suriye'de yönetimi elinde bulunduran Esed ve ailesinin mensup olduğu Kelbiye Aşireti Suriye'deki Nusayrilerin dört önemli aşiretinden biridir. Bu aşirete mensup olanların devletin temel kurumlarındaki ve bürokrasideki kilit görevlerin çoğunu elinde bulundurmaktadır. Özellikle ordu ve istihbarat kurumlarına hâkim olan Nusayriler arasındaki aşiretçi veya mezhepçi dayanışma Baas Partisi'nin iktidarı kontrolünde önemli bir belirleyicidir. Ne siyasal özgürlükler alanında ne de ekonomik refah alanında başarı sağlayan hükümetler, etnik ve dini sebeplerle beslenen hoşnutsuzlukları sert yöntemler kullanarak bastırmıştır. Arap dünyasını etkisi altına alan, demokrasi taleplerini içeren ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreç Suriye'nin bir iç savaşa sürüklenmesine sebep olmuştur.

Lübnan bulunduğu konumun bir sonucu olarak karmaşık bir dini ve etnik yapıya sahiptir. Bunun doğal bir sonucu olarak siyasi sistemi de karmaşıktır. Lübnan'daki siyasi yapı siyasi görevlerin dinler ve mezhepler arasında nüfuslarıyla orantılı olarak paylaştırılması esasına dayanmaktadır. Oluşturulan siyasi yapı; Cumhurbaşkanı'nın Marunî, Meclis başkanının Şii, Başbakanın Sünnî olmasını ve iktidarın 6 Hristiyan - 5 Müslüman temelinde paylaşılmasını gerektirmektedir. Zaman içerisinde ülkenin nüfus yapısının Müslümanlar lehine değişmesi ile 1970'li yılların başlarında Müslümanlar ülke yönetiminde daha fazla hak ve Meclis'te eşit temsil edilme taleplerinde bulunmuşlardır. Filistin sorununa bağlı olarak Lübnan'a yerleşen Filistinlilerin sayısının giderek artmasının bu demografik yapının değişmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusun etnik gruplar arasındaki dağılımındaki değişim "Taif

Anlaşması”yla kısmen çözüme ulaştırılmıştır. “Taif Anlaşması”yla, Hristiyan toplumundan seçilen cumhurbaşkanının yetkileri kısıtlanmış, Meclis’te Hristiyan ve Müslüman milletvekillerinin sayıları eşitlenmiş ve kendi içlerinde mezhep temelinde bölüştürülmüştür. Ancak, din ve mezhepler arasındaki siyasi güç mücadelesi devam etmektedir³⁰.

Genel etnik ve kültürel yapı bakımından Şii ve Fars kültürünün hâkim olduğu İran nüfusunun %51’i Pers, %24’ü Azeri, %8’i Gilaki ve Mazandarani, %7’si Kürt, %3’ü Arap ve geri kalan kısmı ise Lur, Türkmen gibi gruplar oluşturmaktadır (Metz, 1987). İran, devletin anayasal güç kaynağını dinden aldığı teokratik bir cumhuriyet ve seçimli bir sistem ile idare edilmektedir. Seçimli bir sistem olmasına karşın kimlerin seçime girip aday olabileceğine karar veren Ayetullahlardan oluşan bir karar merciinin olması, aynı zamanda oligarşik bir yapının da olduğunu göstermektedir. İran İslam Cumhuriyetindeki siyasi yapı İran devriminden sonra 1979 yılında oluşturulan anayasasına dayanmaktadır. Siyasi sistemin en üst noktasında dini lider bulunmaktadır. İran dini lideri, İran İslam Cumhuriyeti’nin genel politikalarının tanımlanmasından ve denetiminden sorumludur. Aynı zamanda dini lider, silahlı kuvvetlerin Başkomutanı konumundadır. 12 üyeli Anayasa Koruma Konseyi’nin 6 üyesi, dini lider tarafından atanır. İran devlet başkanı, dini liderden sonraki en yüksek devlet otoritesidir. Devlet başkanlığına aday olanlar, İslam devriminin ideallerine bağlılıklarından emin olmak üzere mutlaka Anayasa Koruma Konseyi’nden onay almak zorundadır. Başkan adaylarının; İslam devriminin ideallerine bağlılıklarından emin olmak üzere mutlaka Anayasa Koruma Konseyi’nden onay almak zorunda olmaları, İran demokrasisinin sınırlı demokrasi olarak tanımlanmasına yol açmaktadır.

Ortadoğu’nun tarihi ve medeniyeti bakımından en önemli ülkelerinden olan Mısır’da, Tunus’ta başlayan ve doğuya doğru yayılan özgürlük ve demokrasi isteyen hareketler sonucu 2011 yılı Ocak ayında başlayan ve geniş kitlelerin katılımıyla Tahrir Meydanı’nda iki hafta süren protesto gösterileri sonunda Cumhurbaşkanı Mübarek istifa etmek zorunda kalmıştır. Mısır için “Tahrir Devrimi” veya “25 Ocak Devrimi” olarak adlandırılan bu tarihi olay, Mısır’da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2011 sonu ve 2012 yılı başında düzenlenen genel seçimler sonucunda Halk Meclisi ve Şura Meclisi oluşturulmuş, Cumhurbaşkanı seçilerek demokratik bir sürece girilmiştir. Demokratik seçimler sonucunda Muhammed Mursi Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Ordusu darbe yaparak Cumhurbaşkanı görevden uzaklaştırmıştır. Yaklaşık iki sene içinde meydana gelen bu olaylar, Ortadoğu ülkelerindeki demokrasi ve yönetim sorununun derinliğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Bölge ülkelerinden farklı dini ve etnik yapıya sahip olan İsrail diğer ülkelerden farklı olarak parlamenter demokrasi sistemine sahip bir ülkedir. Anayasası bulunmayan İsrail kurulduğu günden itibaren “Temel Yasalar” yoluyla yönetilmektedir. İsrail parlamentosu (Knesset) 19 üyeli tek meclisten oluşmaktadır. Dört yılda bir gizli ve nispi temsil usulüne dayalı seçimler yapılmaktadır. Tüm ülkenin tek seçim alanı olarak kabul edildiği İsrail’de 18 yaşını dolduran her vatandaş seçme; 21 yaşını dolduran her

³⁰ <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, A.D.: 29/03/ 2013

vatandaş da seçilme hakkına sahiptir. Genel seçimlerde ülke barajı % 2'dir³¹. İsrail siyasi rejiminin demokrasi ilkelerine uyan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Ortadoğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Uman aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir³². Suudi Arabistan'da Suud ailesi yönetimi elinde bulundurmaktadır. Arabistan'daki siyasi sistem kabile, aşiret, dini kurumları esas alacak şekilde yapılandırılmıştır. Aynı şekilde iş çevreleri, medya ve spor kulüpleri de aşiret ve kabileye dayalı olarak yapılandırılmıştır. Ortadoğu'da görülen genel istikrarsızlığa rağmen Arabistan'ın istikrarını koruması Suudi yönetiminin himayesindeki bu grupların harekete geçirilmesi ile ilgilidir. Suudi Arabistan yönetim erkinin babadan oğla geçmesi ile monarşik, Suudi Ailesinin yönetimi elinde bulundurması ile oligarşik, anayasanın Kur'an-ı Kerim kaynaklı olması ile teokratik bir devlettir.

16 Aralık 1971 yılında bağımsızlığını kazanan Bahreyn'de yönetim el- Halife ailesinin elindedir. Bahreyn'in bağımsızlığının kazanmasından sonra devlet işlerinin önemli bir kısmı, el-Halife ailesinin oluşturduğu Aile Konseyi tarafından yerine getirilmektedir. Bahreyn'de bakanlar ve üst düzey bürokratların tamamına yakını El Halife ailesine mensuptur.

1970'te İngilizlerin çekilmesi ile bağımsızlığını kazanan Katar'da es-Sani Ailesi'nin yönetimi elinde bulundurduğu "Emirlik" olarak adlandırılan monarşik bir sistem uygulanmaktadır. 1970 yılında kabul edilen anayasaya göre sınırlı bir yasama yetkisine sahip 35 üyeli bir danışma meclisi vardır. Ancak danışma meclisinin üyeleri seçimle değil, tayinle belirlenir.

Ürdün'de Haşimi ailesi ve Uman'da ise Kabus ailesi iktidarı elinde tutmaktadırlar. Ürdün krallıkla, Umman Sultanlık yönetilmektedir. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün'deki meşruti monarşi konumundadır³³. Körfez ülkelerinin en önemli ortak özelliği her bir ülkenin monarşik bir rejime sahip olması ve her bir Körfez ülkesinin bir hanedan/aile/kabile tarafından yönetilmesidir. Körfez ülkelerinde genel anlamda ülkedeki ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduran kesim belirli ailelerden oluşan seçkinler sınıfı ve yönetici ailelerdir. Halkın diğer kesimlerinden ayrı ve ayrıcalıklı yaşayan bu aileler ellerindeki gücü kaybetmemek için daha çok dış güçlerle ittifak ve güvenlik ilişkileri geliştirmiştir. Geleneksel bedevi İslami olarak adlandırılan bir İslamcılık anlayışına sahip olan bu ülkelerde geleneksel yapıyı koruma kaygısı ile statükocu bir tutum sergilemekte ve İslam hem din (kültürel ve toplumsal hayat) hem de devlet (siyasal hayat) olarak yaşanmaktadır. Bundan dolayı bu ülkelerde rejime karşı çıkmak dini ilke ve değerlere karşı çıkmak olarak algılanmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan Krallığındaki siyasi rejim, Suudi ailesinin siyasi gücü yanında Şeyh ailesinin meşruiyet sağlayıcı dini gücüne de dayanmaktadır³⁴.

³¹ www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa, A.D.: 29/03/ 2013

³² Yılmaz Sait "Ortadoğu'ya Demokrasiyi Getirmek" *International Journal of Economic and Administrative Studies*. Year: 3 Number: 5, Summer 2010 ISSN 1307-9832

³³ Dursun, a.g.e. s. 1245.

³⁴ Muhuttin Ataman and Gülşah Neslihan Demir, "Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları", *Seta Analiz*, 2012. Sayı: 52, October 2012. (www.setav.org, A.D.: 17/03/13.)

Körfez ülkeleri bağımsızlık sonrasında sahip oldukları stratejik tabii kaynaklar dolayısıyla hem bölgelerinde hem de küresel güçlerin nazarında önemli ülkeler olarak ön plana çıkmışlardır. Körfez ülkeleri coğrafi konumları, siyasal rejimleri, ekonomik kaynakları ve toplumsal yapılarının benzerliğinden dolayı iç siyasi ve kurumsal yapılarının da benzerlikler olduğu görülmektedir. Körfez ülkelerinin doğal kaynak zengini olması bölgede diğer ülkelerin ise doğal kaynak fakiri olması ülkelerin siyasal rejimlerini etkileyen bir unsur olmuştur. Ortadoğu’da petrol zengini olan ülkeler “Rantiyeci Devlet Teorisi”ne uymaktadır. Bu teoriye göre, devletin gelirlerinin büyük çoğunluğunu yurtiçi kaynaklardan (vergi v.b.) değil; sert taş, petrol, doğalgaz, ağaç gibi doğal kaynakların satışıyla yurtdışından elde edilmektedir. Rantın dışarıdan temini, ülkenin hem kalkınma biçimini hem de siyasi yapısını değiştirebilir. Bu ülkelerin siyasal sistemleri, rantın devamlılığı ile ilişkilidir. Çünkü rantiyeci devletler üretici devletten ziyade dağıtıcı devletlerdir. 1970’lerden sonra petrolden yüksek oranlarda rant elde edilmesiyle, Ortadoğu ülkeleri vatandaşlarını vergiden muaf tutulmaya başlamıştır. Vergi alınmaması veya düşük oranda vergi alınması sadece petrol üreten ülkelerdeki bir uygulama değildir. Suriye ve Mısır gibi ülkelerde yaygın vergi toplama sistemi gelişmemiştir. Vergi sisteminin olmaması iktisadi ve siyasi etkiler doğurduğu gözlenmektedir. Bu ülkelerde “Vergi yoksa temsil de yok” söylemi sonucunda devlet toplumdan bağımsızlaşmıştır³⁵ (Sözen ve diğerleri 2011). Halkın vergi vermemesi hesap sorabilirliği ortadan kaldırmaktadır. Halk vergi veriyor olsaydı kamu harcamalarını kendisi finanse ettiği için yönetimde söz sahibi olmak isteyecek, yönetimlere hesap sorabilecek, siyasi, kültürel ve ekonomik haklarını savunabilecekti.

Sonuç

Bu araştırmanın cevap aradığı üç sorudan ilki coğrafya ile demokrasi arasında ilişki olup olmadığı idi. Yapılan çalışmadan hareketle bir değerlendirmeye gidilecek olursa:

Coğrafi şartların ekonomik ve sosyal faktörleri etkileyerek demokrasinin gelişmesine yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda coğrafi şartların devletlerin güç kaynakları arasında olduğu, devletlerin iç ve dış politikaları incelendiğinde ise coğrafi faktörlerin etkileri açıkça görülmektedir. Devletlerin idari yapılanması, kalkınma bölgelerinin oluşturulması, ulaşım sistemlerini belirleyen tercihler ile fiziki coğrafya şartları arasında ilişki olduğu, doğal koşulların ülkelerin siyasi yapılanmasını ve ülkeleri birbirinden ayıran sınırları belirlediği bilinmektedir. Dolayısı ile genel bir değerlendirme yapıldığında coğrafya ile demokrasi arasında bir ilişki olduğu ve coğrafi şartların demokrasinin gelişmesine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın cevap aradığı ikinci soru Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde demokrasinin gelişmemesinde coğrafi şartların etkisinin olup olmadığı idi. Ortadoğu ülkelerinde şartlar dikkate alındığında genel temayüle uygun olarak şartların demokrasiyi geliştirici etki yapması beklenmektedir. Ancak Ortadoğu’da durumun genel temayüle uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ortadoğu ülkelerinin coğrafi şartlar bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Ortadoğu’da

³⁵ İlyas Sözen, Kamil Uslu ve Volkan Öngel, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyeci Ekonomi Yapıları”, 2011. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:19. s. 89-107.

benzer coğrafi şartlara sahip olan ülkelerde bile farklı siyasi uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısı ile genel coğrafi şartların belirlediği çerçeveden hareketle oluşan fiziki coğrafi şartların şekillendirdiği beşeri şartların siyasi kültürün oluşmasında etkili olduğu ve bunun sonucu olarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da siyasi kültür ve demokrasi uygulamaları bakımından bir birinden çok farklı yapıların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Bu araştırmanın cevap aradığı üçüncü soru bölgede hâkim olan yönetim şekillerinin dayandığı temeller nelerdir? idi. Coğrafya ve demokrasi ilişkisi dikkate alınarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin ele alındığı bu çalışmada bölge ülkeleri fiziki coğrafya şartları bakımından incelendiğinde özellikle zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkeler ile bunlardan yoksun ülkelerin siyasi yapı bakımından benzerlikler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ortadoğu'nun önemli bir bölümünü oluşturan Körfez ülkelerinde çöl iklimi hakim olup bunlar petrol zenginliği ve petrolden elde edilen yüksek rant sebebiyle yüksek milli gelire sahip ülkeler içinde yer almaktadır. Ancak bu ülkelerde demokratik teamüller açısından ise totaliter rejimin var olduğu antidemokratik yapı mevcuttur. Dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri olarak kabul edilen Kuzey Afrika ve Ortadoğu siyasal ve ekonomik anlamda birbirine paralel yapıya sahip ülkelere ev sahipliği yapmaktadır. Bir taraftan yönetim erkini elinde bulunduran kral ve çevresine dayalı monarşi ile idare edilen ülkeler, öte taraftan monarşi ile yönetilmeyen ülkelerde ise devlet başkanlarının otoriter rejimle yönettiği ülkeler dikkati çekmektedir. İster monarşi ile yönetilen ülkelerde isterse göstermelik demokrasi ile yönetilen ülkelerde olsun devleti yönetenlerin ortak stratejisinin halkı yönetimden uzak tutulmasını sağlayacak anayasal yapı oluşturarak siyasal ve ekonomik gücü elinde bulunduracak mekanizmalar geliştirmek ilkesine dayandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın odaklandığı Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde ise fiziki coğrafya şartları ile beşeri ve ekonomik coğrafya veya fiziki coğrafya şartları ile kültürel coğrafi şartların yönetim tarzının belirlenmesinde etkili olduğu görülecektir. Dolayısı ile fiziki coğrafya şartlarının şekillendirdiği beşeri şartlar ve onun oluşturduğu siyasi kültür Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yönetim biçimlerini şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı inançlara, etnik niteliklere, kültürlerle sahip nüfus topluluklarına ev sahipliği yapan Ortadoğu insanlığın ortak medeniyet havzasını oluşturan, dünya tarihini derinden etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir konumdadır. Dini, kültürel ve etnik çeşitlilik, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının zenginliği, petrol ve doğal gaz rezervleri gibi olumlu özelliklerinin yanı sıra, ekonomik sorunlar, belli bir sisteme oturmamış siyasal kültür ve otokrat yapı bu bölgeyi oldukça sorunlu ve çatışmalı bir ortam haline getirmiştir. Dünyanın en önemli enerji ve ham madde kaynaklarından olan petrol ve doğal gazın zaman içinde stratejik bir madde haline gelmesinin bir sonucu olarak Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun dünya petrol rezervlerinin %60'ını, doğal gaz rezervinin yarıya yakını bulunduruyor olması, başta dünya siyasetinde söz sahibi olan ülkeler olmak üzere bütün dünyanın dikkatinin bu bölgeye odaklanmasına sebep olmuştur. Sanayileşmiş ülkelerin enerji kaynaklarına bağımlılığı ve bu kaynaklara sahip olma, kaynakları kontrol etme arzusu; petrol üreticisi olan ülkelerin de petrolü zaman zaman silah olarak kullanma çabaları; bu topraklarda yaşayan halkların sıcak çatışma içerisinde kalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla zengin kaynaklar ve bu kaynakları kontrol

etmek isteyen yöneticiler halkı iktidardan uzak tutmak yolunu seçmiştir. Yukarıda özetlenmeye çalışılan coğrafi şartlar ve tarihi süreç içerisinde bu bölge ülkelerini uzun süre hâkimiyetinde bulunduran batılı ülkelerin oluşturdukları yönetim modeli Kuzey Afrika ülkelerindeki yönetim anlayışının dayandığı temelleri oluşturmuştur.

Son söz yerine, Ortadoğu'da toplumsal dinamikleri harekete geçiren Arap Baharı süreci sosyal adalet, gençlerin talepleri, dengesiz nüfus dağılımı, işsizlik, özgürlük, demokratikleşme, insan hakları ve anayasal reformlar gibi kavramları iç siyasetin ve özellikle de halkların gündemine taşımıştır. Bu durum Körfez monarşileri için şu anda rejimi tehdit eden bir sorun olmasa da artan toplumsal ve siyasal talepler potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır. Öte taraftan Tunus, Mısır ve Suriye gibi ülkelerde yönetim erkinin paylaşılmasına yönelik hareketlerin etkili olmaya başladığı görülmektedir. Bölgede siyasal istikrarın sağlanabilmesi halklar nezdinde oluşturulan yönetimler ve halkların taleplerine cevap verecek kurumlar sayesinde gerçekleşebilir. Ortadoğu bölgesinde demokrasinin eksikliği beraberinde siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunları getirmektedir. Dünyanın en istikrarsız bölgeleri arasında olan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da her an yeni siyasî ve ekonomik krizler çıkması ve bu çıkan krizlerin bölgede yaşan kitleler arasındaki anlaşmazlıkları daha da derinleştirmesi ihtimali mevcuttur. Ancak nihayetinde her şeye rağmen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde de demokrasinin kurum ve kurallarının zaman içerisinde hâkim olacağını akıldan çıkarmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- AKENGİN, Hamza, *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012
- AKPINAR, M. "Ortadoğu'daki Dönüşüm ve Türkiye", Ortadoğu Raporu, Ankara. 2012
[http://www.turgutozal.edu.tr/contents/files/ortadoguraporu\(1\).pdf](http://www.turgutozal.edu.tr/contents/files/ortadoguraporu(1).pdf).
 E.T.:02.03.13.
- ALLMAN, James *Social Mobility, Education and Development in Tunisia*, Nederland, 1979.
- ATAMAN, Muhuttin and DEMİR, Gülşah Neslihan "Körfez Ülkelerinin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışları", *Seta Analiz*, 2012. Sayı: 52, October 2012. (www.setav.org, A.D.: 17/03/13.)
- BÖLME, Selin M., ULUTAŞ, Ufuk., ÖZHAN, Taha ve KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları, *Seta Rapor*, s.; 9, Ankara, 2011.
- CARNEY, Richard W. (2009). "How Geograph Makes Democracy Work" *Rajarainam School of International Studies* Singapore – RSIS WORKING PAPER; 10 December 2009.
- ÇALIŞKAN, Koray. "Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt. 39, Ekim, 2008.
- DEMOCRACY INDEX, "A Report From The Economist Intelligence Unit", 2012
<http://www.eiu.com/>, E.T.:06/07/2013
- DURSUN, Davut, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler" 2005, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/> E.T.:10.03.13.
- ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Orion Yayınları, 5. Baskı İstanbul, 2009
- KASARA, Kimuli, "Tax Me If You Can: Ethnic Geography, Democracy, and the Taxation of Agriculture in Africa" *American Political Science Review* Vol. 101, No. 1 February 2007, DOI: 10.1017.S0003055407070050
- KAYA, Abdullah, *Cezayir Yönetim Sistemi*,
http://www.arem.gov.tr/ortak_icerik/arem/Projeler/21yy/cezayir.pdf
- KIŞLAKÇI, Turan, *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları, İlimyurdu Yayıncılık, 2011
- METZ, Helen Chapin, *Iraq: A Country Study*. GPO For the Library of Congress, Washington, 1987
- NORTON, Augustus Richard and KAZEMİ, Ferhad, "Demokrasinin Reformu?" *Yeni Yönelimler; Orta-doğu Politikaları ve Güvenlik*, Çev. Ceylan Tokluoğlu, Buke Yayınları, İstanbul, 2000., 40-41.
- OBEIDI, Amal, *Political Culture in Libya*, Curzon Press, 2001
- ROSS, Micheal L. (2001). "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53 (April 2001), 325-361.
<http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP190.pdf>,
 E.T.:07/07/2013
- SAHLINS, Peter, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees* University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1991
- SAİT, Yılmaz "Ortadoğu'ya Demokrasiyi Getirmek" *International Journal of Economic and Administrative Studies*. Year: 3 Number: 5, Summer 2010
 ISSN 1307-9832

- SANDIKLI, Atilla ve DAĞCI, Kenan, *Büyük Ortadoğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, Tasam Yayınları, İstanbul: 2006.
- SÖNMEZ, Şinasi Cezayir Bağımsızlık Hareketinin Türk Basınına Yansımaları (1954–1962). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2010, ss. 289–318 *ZKU Journal of Social Sciences*, Volume 6, Number 12, 2010, pp. 289-318
- SÖZEN, İlyas, USLU, Kamil ve ÖNGEL, Volkan, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyeci Ekonomi Yapıları”, 2011. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:10, Sayı:19. Sh: 89-107
- STAEHELİ, Lynn A. “Political Geography: Democracy and The Disorderly Public” *Progress in Human Geography* 34(1) (2010) pp. 67–78, DOI: 10.1177/0309132509105006
- ULUTAŞ, Ufuk ve TORLAK, Furkan. “Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi” *Seta Analiz*, Sayı: 46, Kasım 2011.

İnternet Kaynakları

- <http://irak.ihh.org.tr/giris.html>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://suriye.ihh.org.tr/>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://www.mfa.gov.tr/lubnan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.: 16.03. 2013.
- <http://www.mfa.gov.tr/israil-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.:16.03. 2013.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ran>, E.T.:16.03.13.
- <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, E.T.:29.03. 2013.
- <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/ihvani-muslimin-secimlerden-cekildi.html>
E.T. 1.08.2013